

СВІТ ЕСТЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ ЧЕРЕЗ ЗНАЧЕННЯ СЛІВ (Із спостережень над колористикою в народній загадці)

У статті на матеріалі народної загадки простежуються особливості функціонування слова з колірною семантикою як важливого компонента антецедентних співвідношень зі словом-відгадкою.

Ключові слова: загадка, текст, семантика, колористика, образний, естетичний.

Загадка, один із найлаконічніших видів народнопоетичної творчості, належить до тих унікальних жанрових утворень, у яких кожне слово несе максимальне смислове і образно-естетичне навантаження. Через значення слова, зазначає Л. І. Мацько [3,135], знаходить своє вираження «весь світ естетичних уявлень», який постає вербалізовано в багатстві форм і ліній, звукових і тінювих відтінків, колористики. Колористична гама загадки відображає всю повноту народного життя, де барва земна і небесна, буденна і святкова отримує вияв у конкретиці описів побуту, реальних і фантастичних речей і з'яв, світу природи, космосу, людського буття.

Поетика загадок цілком відображає традиційну естетику народнопоетичної стихії, де море – *синє*, голуб – *сизий*, дівця – *красна*, сорочка – *біла*, жупан – *червоний* тощо, пор.: *Синє море хитається, білий заєць купається (Загадки², 111, небо і сонце), Сизий голуб попід небом літає (1711, дим), Зоря-зірниця, красна дівця, по небу гуляла, плакала-ридала, Місяць бачив – не підняв, сонце встало і забрало(330Г, роса), Іван-білобран В білу сорочку вбрався, Під землю сховався (664, часник), Стоїть півень на танку в червонім жупанку, хто йде, той і заплаче (619, цибуля).*

У багатьох випадках предмет номінації стає зрозумілим саме на основі власне характеристичної ознаки, яка етимологічно закріплена за тим чи тим словом. У народній символіці, наприклад, чорний колір «має значення потворності, ненависті, печалі, смерті, протилежні до переносних значень світла» [4, 314]. Відповідно «ніч значить горе, тому що темна» [4, 316].

Епітет *чорний* на означення ночі домінує в народній загадці, незважаючи на те, що у власне загадковій частині тексту він поєднується з іменниками, абсолютно відмінними за денотацією, наприклад: *Чорне сукно лізе в вікно (383), Чорне рядно всіх людей накрило (391), Чорний бик у вікно ник (384), Чорна корова усіх людей поколола (385А), Чорна овечка вся в огні горить (387), Махнуло потя крилом І закрило весь світ чорни пером (392Б), Чорна баба із давніх давень Покриває все на світі, як погасне день (390).* Натомість день уособлюється з білим кольором, «що в народному українському сприйманні

² Тут і далі при посиланні на це видання вказуватимемо лише сторінку

набув символу чистоти» [2, 38]. Тексти загадок надзвичайно активно культивують антонімічні вирази, побудовані на зіставленні відгадуваних образів ночі і дня, своєрідними репрезентантами яких у основній частині загадки виступають відповідні епітетні форми (*чорний і білий*): *Чорна корова всіх людей поборолла, А білий віл всіх людей підвів (406А), Чорна кобила усі люди побилла, А білий віл усі люди звів (412)*, пор.: навіть у тих випадках, коли такі епітетні пари співвідносяться зі словами на позначення тих самих денотатів: *Прийшов чорний віл, положив частокіл, А прийшов білий – поставив (408), Чорная корова людей коле, а біла воскрешає (406Г)*.

Нерідко колористичний епітет, що є характеристичним означенням до конкретного антецедентного слова, вживається поряд з останнім, тим самим актуалізуючи ознаку, що передається на поняття слова-відгадки. Якщо, скажімо, для килима колористика білого є відносною, не визначальною, то, наприклад, конкретика (чи символіка) таких слів, як *борошно, лебідь* не мислиться поза ознакою *білий*, яка також є незмінною для предмета відгадки: *Біле борошно, але не борошно, Хвіст як у миші, але не миша (530А, ріпа)*, отже, *біле борошно – і біла ріпа; Біле, як лебідь, на тарілці не бувало, ножем не рушено, увесь мир кушав (1369, материнське молоко)*, отже, *білий лебідь – і біле материнське молоко*. Порівн. також: образ червоного сонця постає на основі словосполучення *червоний (красний) вогонь: За яром, за горою красний огонь горить (74)*, або в авторській загадці – образ зеленої жаби – на основі порівняльного звороту *зелена, як трава: Вона живе в болоті, Зелена, як трава. І цілий день нам чути З болота „ква-ква-ква”* (<http://www.abetka-logopedka>).

Загалом традиційне словосполучення, типу *чисте поле*, в паремійному тексті може виконувати відповідну номінативну функцію, перебуваючи на периферії антецедентного виразу і безпосередньо не співвідносячись зі словом-відгадкою (*В чистім полі він росте: На високих ніжках, В зелених панчішках. Квіточки блакитні, Оченьки привітні (702, льон)*), в іншому ж випадку *чисте поле* корелює з одним із компонентів відгадки (*лоб*): *Густий ліс, чисте поле, два соколи, бомба, тромба і брехач (1267Г, волосся, лоб, очі, ніс, рот, язик)*, ще в інших випадках, у досить схожих контекстах, завдяки фантазії складальників і реципієнта, *чисте поле* «стає» *небом, ятером: По чистому полі прив'язані коні, Вузлики знать, та не можна розв'язать (11Б, небо і зорі), В чистім полі опутані коні, Вузлики знати, – не можна розв'язати (2340А, ятір)*.

Семантика слова, що актуалізується в загадці (незалежно від того, багатозначне воно чи ні), завжди полівалентна. Художньо-образне, естетичне навантаження такого слова сповна окреслюється, як правило, в цілісному контексті загадки. Нерідко асоціативний ланцюг домінантного слова доповнюється асоціаціями на основі інших предметних номінацій, що загалом творять уяву про предмет відгадки зі всіма його складниками. Так, у загадках *Повна бочка круп, а на версі струп (505А), Повна діжка жита п'ятачком накрита (506А), Стоїть діжка жита, тарілкою накрита (506Б)* до семантики бочки (діжки) (формальна ознака за округлістю), наповненої бочки (діжки) крупною чи житом (ознака за внутрішнім змістом), додається семантика предметного компонента (*струп, п'ятачок, тарілка*), який, незважаючи на те, що в

кожному окремому випадку характеризується різною змістовістю, формально асоціюється з вінчиком на вершечку маківки (вінчиком-струпом, вінчиком-п'ятачком, вінчиком-тарілкою), і саме на основі такого формального чинника повністю домальовується предмет відгадки.

Аналогічні розширення (і відповідно уточнення) загадкової структури спостерігаємо на основі колірних ознак, де часто важко визначити, яка з них є доміантною. Багатоколірний складник означення (внутрішнього, зовнішнього) певного предмета, як правило, передбачає уявлення про останній шляхом диференційованої презентації його кольорогами в двох, трьох і більше фрагментах текстової структури. Так, біло-чорна колористика на означення оперення сороки аперцептована епітетною символікою до «сніг» – *білий*, до «жук» – *чорний*: *Біле як сніг, чорне як жук, вертиться як біс і повертає в ліс (1142)*; На відгадку *кавун* у загадках *Всередині червоне, а зверху зеленим оксамитом укрите (588)*, *У зеленій оболонці, А всередині – як сонце (592)* «працюють» такі колірні ознаки, як *зелена* – зовнішня, *червона* – внутрішня, причому, у другій загадці власне колірні ознака адекватно замінена образно-порівняльною (*як сонце*). Пор. ще кілька загадок з двокомпонентною, багатокомпонентною колірною ознакою пояснюваного слова: *Зелений когут червоніє (490, буряк)*, *Стоять в лузі сестрички, золотенькі очі, білі вії (804, ромашки)*, *Золоте вбрання скидає, біле одягає і на зелене переміняє (709А, дерево)*.

Розширення антецедентної структури на основі тих чи тих колірних компонентів може «формуєвати» відповідно і розширений складник відгадки. Так, чорно-біло-золотою атрибутикою реалій, означених виразами *золоте решето, чорні домики, білі жильці* в загадці *Золоте решето чорних домиків. Скільки чорних домиків, стільки ж білих жильців (604)* зумовлено двокомпонентну її відгадку – *соняшник і насіння*, з цією ж кольорогамою. Пор. ще: *Повен хлівець білих овець, а меж ними червоний баранець (1349, рот, зуби, язик)*.

Проте далеко не завжди колірний компонент виступає етимологічно чи тематично закріпленим за антецедентним словом у загадці. Таким антецедентом часто стає сама кольорова ознака, що символізує певне поняття, певний образ, вербалізовані в тій чи тій відгадці. Так, у цілому шереху загадок (їх варіантів) епітет *червоний*, який не завжди є характеристичним до означуваного слова (пор.: *червоне котеня, червона гадюка*), насамперед вказує на образ вогню, що й засвідчує відгадка – *вогонь (вогонь крешуть)*: *Червоний півень по жердочці скаче (1684А)*, *Красенький кочеток по нашестці біжить (1684Б)*, *Красне яблучко по жердочці котиться (1684В)*, *Червоне котеня на дубі скаче (1684Д)*, *Червона гадюка весь світ поїсть (1685)*, *Червоний гість дерево їсть (1686)*, *Красна корова усю соломку поїла (1687)*.

Про пріоритетність антецедентного означення, а не означуваного слова стосовно відгадки можна судити, наприклад, на основі таких варіантів однієї загадки: *Червона корова чорне теля лиже (1750А)* і *Червоне телятко чорну корову лиже (1750Б)*. Відгадка: *полум'я і челюсти*. Суттєво, що колірні ознака, зовсім не «прив'язуючися» до пояснюваних слів, залишається визначальною для

диференційованого осмислення складників відгадки і відповідно адекватного сприйняття її в цілому.

На користь антецедентності означення свідчить і той факт, що в ряді загадок воно виступає у формі прикметника (субстантивованого слова), дієслова, прислівника, означуваних до яких не знаходимо у власне загадковій частині, вони і становить суть відгадки. Наприклад: *Влітку сірий, взимку білий* (948, *засуць*), *Сіреньке літа, сіреньке гуде, а жовтеньке носить* (1177, *бджоли і обнаж*), *Вдень блідніє, а вночі ясніє* (35, *місяць*), пор. у білоруських загадках: *Вісіць – зялёны, ляціць – жоўты, ляжцыць – чорны* (421, *лист*), *Ёсть белае, а астаўляе чорнае* (2334, *лучина горить*), у російських: *Погляжу на поляну: Стоит беляна* (2055, *сніг на полях*), *Возьмет черно, нальет красно; Пан кричит: «Сладко!» Мужик кричит: «Гадко!»* (592, *чай*).

Звичайно, колористична ознака, навіть при домінантному її вираженні, у багатьох випадках активно доповнюється характеристичними компонентами різної семантики (*Весною біле, літом зелене, восени жовте, зимою добре* (727, *груша*), *Довгий, зелений – добрий солений, Добрий і сирий – хто він такий?* (549, *огірок*)), в значній же частині загадок виступає поряд з іншими структурними одиницями (образними, власне змістовими), що формують аперцепційне тло для адекватного розуміння загадки, де, наприклад, червона барва природно сусідить зі смаковою, запаховою ознаками, плюс вказівка на щось, що росте, локативна ознака (*Червона, солодка, пахуча, росте низько – до землі близько* (691, *суніця*)), або: тавтологія білого кольору доповнюється іншою порівняльною характеристикою за твердістю / м'якістю, плюс характеристика за певною спромогою, певною асоціативно-від'ємною ознакою (*Біле, як сорочка, Пухнасте, як квочка, Крил не має, А гарно літає. Що це за птиця, Що сонця боїться* (247, *сніг*)).

Колористичний елемент, таким чином, відіграє активну роль у розгортанні художньо-образної, змістової структури загадки. Асоціативно-образне слово в художній системі паремійного твору виконує важливу текстотвірну, композиційну роль. З акцентацією на колірному компоненті передаються особливості народнопоетичної традиції, певні естетичні засади, культивується національна атрибутика. Пор., наприклад, як означено образ калини в такій віршованій загадці:

*У вінку зеленолистім,
У червоному намисті
Видивляється у воду
На свою хорошу вроду
(743).*

Естетика образного слова виявляється не лише в усталених традиційних формах. Надзвичайно виразний вияв оксюморонної, оксюморонної стихії. Чимало загадок побудовано на омонімічній грі лексичних одиниць, що привносить у композицію твору ефект несподіваного, парадоксального, пор. у діалогічному тексті:

*–Вона червона?
–Ні, чорна.*

–Чому ж вона біла?
–Тому, що зелена
(746, смородина).

«Мистецька форма загадки, – писав відомий білоруський поет і дослідник народнопоетичної творчості Ніл Гілевич, – є відображенням такого аспекту бачення і такого способу думання, які надто відрізняються від звичних, усталених уявлень і асоціацій. Така вже природа людської психіки – прагнути незвичного, несподіваного, нового, що здатне будити і хвилювати думку, переводити її з в'ялого, як у канаві, плину буденності у неспокійний і бурливий потік поезії» [1, 84].

Як засвідчують аналізовані тексти загадок, естетика фольклорного слова відображає всю гаму народного життя, народного досвіду, і колірною ознакою є однією з характеристичних у художньо-образній системі паремійного дискурсу.

ДЖЕРЕЛА

Українська народна творчість. Загадки / Упоряд. І. П. Березовський.– К.: Вид-во АН України, 1962. – 512 с.

Загадки / Склад. М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі. -- Мн., 1972. – 448 с.

Загадки русского народа: Сб. загадок, вопросов, притч и задач / Сост. Д. Н. Садовников. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1960.– 336 с.

<http://www.abetka-logopedka.org/zagadki.php>

ЛІТЕРАТУРА

1. Гілевич Н. С. Паэтыка беларускіх загадак. – Мінск: Вышэйшая шк., 1976. – 128 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник.– К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови: Підручник / За ред. проф. Л. І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
4. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии // Потебня А. А. Слово и миф.– М.: Правда, 1989. – С. 285-378.

On the material of the folk riddle the article presents the functioning peculiarities of the word with colour semantics as of an important component of the antecedent correlation with the clue word.

Key words: riddle, text, semantics, colouristics, figurative, aesthetic.